

Н. П. Лобань, А. М. Рагілевіч (г. Мінск, Беларусь)

ФАНЕТЫЧНАЯ ВЫРАЗНАСЦЬ УЛАСНАГА ІМЯ ЯК СРОДАК ПЕРАДАЧЫ ЭМАЦЫЯНАЛЬнай АЦЭНкі ЛІТАРАТУРНАГА ГЕРОЯ

Вядома, што ўдала выбранае імя літаратурнага героя становіцца дадатковым сродкам яго характарыстыкі, узмацняе ўражанне ад усяго твора ў цэлым. Пра гэта сведчаць шматлікія творы як рускіх (А. Пушкін, А. Грыбаедаў, М. Гоголь, М. Салтыкоў-Шчадрын і інш.), так і беларускіх аўтараў (Я. Купала, Я. Колас, У. Караткевіч, І. Мележ і інш.), у тэкстах якіх уласныя імёны выяўляюць нацыянальную культурную семантыку, з'яўляюцца неад'емнай складовай часткай стылю і моўнай карціны аўтара.

Імёны і прозвішчы літаратурных герояў могуць выклікаць у чытача пэўныя адносіны да сваіх носьбітаў нават тады, калі яны семантычна ні з чым не асацыіруюцца. Гэта адбываецца за кошт гукавога афармлення, гукавога ладу ўласнага імя. Размова ідзе пра так званую фанетычную значнасць, выразнасць літаратурных онімаў, якая параджаецца ўласцівасцямі ўсёй моўнай сістэмы, а не толькі канкрэтнага тэксту.

У творах сучасных беларускіх празаікаў быў выяўлены шэраг уласных імён, ацэначны змест якіх вызначаецца праз іх гукавую абалонку. Да прыкладу, прозвішча *Плюндырк* (В. Вітка. Баравіцкія музыкі) набывае ў тэксце асобую эмацыянальна-выразную сілу. Пры выбары імя для свайго персанажа пісьменнік, мяркуючы, зыходзіць з прынцыпа агульнай выразнасці. Скарыстоўваючы акустычныя характарыстыкі прозвішча (негатывна эспрэсіўны комплекс гукаў *плюн, дрык*), аўтар такім чынам імкнецца выразіць сутнасць адмоўнага персанажа, адлюстраваць яго ўнутраныя якасці.

Звярнуць увагу на экспрэсіўнасць наймення, яго гучанне і сэнс часта «запрашае» кантэкст твора. Так, уласнае імя *Варвон Крук* (В. Вітка. Баравіцкія музыкі) найлепшым чынам атасуецца з псіхалагічным партрэтам, характарам свайго носьбіта: «*Прабітны і ўчэпісты, Крук не вельмі ўлягаў у калгасную работу. Ён шукаў спосаб, каб як лягчэй пражыць... гатоў быў рассыпацца дробным макам, нават прынізіцца, каб толькі ўварваць у кішэню*»; «*...як і раней, гнуўся ў вышмараваным пажарніцкім шынельчыку..., купленым траха не дарма на барахолаўцы...*». Фанетычнае збліжэнне імя *Варвон* са словам *уварваць* («уварваць у кішэню») прыводзіць да семантызацыі гэтага імя: **Варвон** – *уварваць*. У выніку такой пераклічкі цэлых частак слоў на фоне шырокага кантэксту ўзнікае экспрэсія гукаў. Вобразнасць прозвішча *Крук* падтрымліваецца азначэннямі-характарыстыкамі *ўчэпісты, прабітны*, выразам *гнуўся ўвышмараваным пажарніцкім шынельчыку* (параўн.: *гнуцца* – разм. 'скупіцца'; *гнуцца крукам* – перан. 'празмерна ўгоднічаць, выказваць паслушэнства, угодлівасць' [1, с. 65]. Акрамя таго, экспрэсія наймення ўзмацняецца за кошт унутранай інструментарна-неаднаразовага паўтарэння гукаў «в», «р», «к»: **Варвон Крук**. Як адзначаў В. Р. Бялінскі, «...в самом имени, которое истинный поэт даёт своему герою, есть разумная необходимость, может быть, и невидимая самим поэтом...» [2, с. 122].

Аktуалізацыя ўласнага імя, яго фанетычнай формы можа адбывацца на аснове ведаў пра канкрэтную гістарычную асобу. Так, цікавым, нязвычайным падалося ўспрыняцце Я. Скрыганам імён *Цішка Гартны і Змітрок Жылуновіч* (Дзядзька Цішка): «*Даволі доўгі час мне думалася, што Цішка Гартны і Змітрок Жылуновіч – два чалавекі. І нават калі ўжо ведаў, што гэта няпраўда, усё роўна*

кожнае прозвішча выклікала свой вобраз. Цішка Гартны – паэт, пыхнавалосы, тонкі, высокі і стройны, з квольым п'явучым голаса; Змітрок Жылуновіч – грузны, мажны мужчына, малагаваркі, з цяжкім поглядам воч, строгі і нават суровы, прывучаны, каб яго слухаліся. За кожным прозвішчам замацоўвалася пэўная вобразная мадэль. З Цішкам Гартным звязваліся «Урачыстасць», «Песні працы і змагання»; з Змітром Жылуновічам – чарада ўсякіх тытулаў: публіцыст, дзяржаўны і грамадскі дзеяч, арганізатар і кіраўнік самага слыннага літаратурнага аб'яднання «Польмя», якое выдае і свой часопіс, дырэктар кнігавыдавецкіх спраў такога размаху, што друкуе беларускія кнігі аж у Лейпцыгу. Удзельнік рэвалюцыі і першы старшыня нашага ўрада. Такі чалавек на праўдзе павінен выглядаць як асілак». Як бачым, значную ролю ў асэнсаванні ўласных імён адыгрывае іх гукавое афармленне. Заўважаем, што «лёгкасць» Цішку Гартнаму надаюць галосныя «а», «і» і зычныя гукі «ц», «ш», «г». «Цяжар» і «вагу» імя Змітрок Жылуновіч абумоўліваюць галосныя «о», «ы», свісцячыя і шыпячыя «з», «ж», санорныя «м», «л», «н», «к».

Узнікненне экспрэсіі п'яратыўнага характару ў прозвішчах Сыс (В. Вітка. Гуляшчы хлеб), Смык (В. Карамазаў. Сямёнаўна), Страль (Я. Сіпакоў. Слухай, сыноч), Хмыль (М. Стральцоў. Пасля завірухі), Клыбік (М. Стральцоў. Двое ў лесе), Клуныя (В. Карамазаў. Галуба), Смоўж (М. Лупсякоў. Смоўж), Хвошч (М. Лупсякоў. Грабскі хутар) звязана не толькі з іх семантыкай, а і з паўтарэннем глухіх і закрытых гукаў у гэтых прозвішчах. І, наадварст, прозвішчы, у якіх пераважаюць звонкія, адкрытыя гукі («мілагучныя» імёны), выклікаюць дадатныя эмоцыі, а іх носбітамі з'яўляюцца станоўчыя персанажы: Лапінка (Я. Брыль. Праведнікі і зладзеі), Юрачка (Я. Брыль. Галя), Дзявочка (М. Лужанін. Дзедаў клопат), Беленькі (Я. Сіпакоў. У гарадку, які называецца Учора), Калядка (В. Карамазаў. Супраць неба – на зямлі). Гукавая абалонка імён і прозвішчаў Пэнталь (М. Лупсякоў. Завіруха), Паплёўка (І. Пташнікаў. Партфель з жоўтай скуры), Картуль (І. Пташнікаў. Прахадная печка), Шкіруць (П. Місько. Хутаранка), Міхалап (Я. Брыль. Бывае...), Казяба, Ясыцыя (Я. Сіпакоў. Кулак) становіцца па-мастацку значнай: адмоўна экспрэсіўнай незалежна ад рэчыўнага значэння імён. Усіх іх аб'ядноўвае «артикуляцыйная выразительность (мимико-произносительная сила) формы, создающей своего рода звуковой жест» [3, с. 312]. У адпаведным мастацкім кантэксце ў першую чаргу «высвечваецца» гукавая семантыка прозвішчаў, у той час як лагічнае, рэчыўнае значэнне цьмянее або ўвогуле не адыгрывае ніякай ролі. Напрыклад, прозвішчы Сяўрук, Цыдзік, Цырля, Цвыркун, якія вылучаюцца пэўнай немілагучнасцю, дапамагаюць пісьменнікам стварыць партрэты адмоўных персанажаў – людзей подлых, нікчэмных, баязлівых: «...А што за Сеўруком грашкі вядуцца, то вядуцца. Нячыстая ў чалавека душа, сырая» (А. Кулакоўскі. Сад); «Больш за ўсё балела... тое, што два нашы сябры – Карповіч і маленькі, набожны Цыдзік – не кінуліся на дапамогу. Уявіў сабе..., а можа і ўбачыў, што белабрысы Карповіч яшчэ ўсё разважае, ці варта ўмешвацца, а Цыдзік трасецца і шэпча нешта сваёй «вастрабрамскай»...» (Я. Брыль. Ты мой найлепшы друг); «...Цырля падымае нагу, наказвае цвік, які тырчыць з абцаса... Цырля ўжо на кані, ужо ён дае каню пад бок жалезным абцасам...» (В. Карамазаў. Гарадскія); «Усе яны, Цвыркунны, такія. І бацька такі ж жорсткі, не жаласлівы... І маці ў Цвыркунёнка злая, скнарая» (Я. Сіпакоў. Сіротка).

Каб уласнае імя стала эмацыянальна выразным, падчас бывае дастаткова адной фанетычнай дэталі ў яго вымаўленні. Так, галоўны герой апавядання «Мой

падрыхтоўчы клас» (цыкл «Ніжнія Байдуны») Я. Брыля носіць прозвішча *Качка*. Але Захар Качка называе сябе не інакш як «старшым унцерамКачко». Аўтар, наадварот, пастаянна ўнікае ўжывання «падкультуранага» прозвішча, наўмысна карыстаецца першапачатковай формай – *Качка*. Прыкладзём яшчэ прыклады: *Жэнька Лопух* – Я. М. Лопухаў (Я. Брыль. Субардынацыя), *Ганна Жаўтароцька* – *Жанна Жаўтароцькава* (А. Кулакоўскі. Мой друг кіпарыс), *Семьяноўскі* – *Георг Тыяноўскі* (М. Лупсякоў. Іёў) і інш. Сутыкненне ў адной фразе, у адным абзацы розных форм імя аднаго і таго ж персанажа дазваляе паказаць гэты персанаж у розныя перыяды яго жыцця, адлюстраваць эвалюцыю яго характару, змену сацыяльнага і ўзроставага статусу, а таксама ўказаць на адносіны аўтара і дзейных асоб да яго.

Такім чынам, прааналізаваны антрапанімічны матэрыял сведчыць, што імкненне пісьменнікаў напоўніць імёны і прозвішчы літаратурных герояў канкрэтным зместам прыводзіць да змены аб'ёму функцый уласных імён у мове мастацкіх твораў. У тэксце яны набываюць эмацыянальна-экспрэсіўныя, характарыстычныя якасці: нясуць пэўную інфармацыю, даюць ацэнку, паказваюць на адносіны аўтара і персанажаў да носбіта імя. Пад'лёгненне ва ўласных імён эмацыянальна-экспрэсіўных значэнняў можа забяспечвацца не толькі ўнутранай формай імені, словаўтваральнымі асаблівасцямі, а і гукавой або фанетычнай арганізацыяй уласнага імя. Значную ролю пры гэтым адыгрывае лексічнае акружэнне – мікра- і макракантэкст.

Літаратура

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 2 : Г–К / рэд. А. Я. Баханькоў. – 1978. – 768 с.
2. Белинский, В. Г. Герой нашего времени / В. Г. Белинский // Избранные сочинения. – М., 1948. – 672 с.
3. Эйхенбаум, Б. Как сделана «Шинель» Гоголя / Б. Эйхенбаум // О прозе : сб. ст. ; сост. и подгот. текста И. Ямпольского ; вступ. ст. Г. Бялого. – Л., 1969. – С. 306–326.